

Slovanské jazyky a jejich místo mezi indoevropskými jazyky

Slovanské jazyky – jejich vztah k jazykům indoevropským

- **Slovanské jazyky** (s ohledem na hláskosloví, mluvnickou stavbu a slovní zásobu) – **archaická** část indoevropské jazykové rodiny

archaické rysy:

- **flexivní** struktura (kategorie rodu, čísla, pádu, systém zájmen, číslovek, temporální systém).
- **základní slovní fond** – ide. základ (pojmenování příbuzenských vztahů, základních činností živých bytostí, domácích a lesních zvířat, některých volně rostoucích rostlin).

Slovanské jazyky – jejich vztah k jazykům indoevropským

- Indoevropský základ slovanštiny (dobře patrný z lexika):

jeden - lat. **unus** - fr. **un** - něm. **ein** - litev. **vienas** - stsl. **edīnъ**

dva - lat. **duo** - fr. **deux** - něm. **zwei** - litev. **du** - stsl. **dъva**

tři - lat. **tres** - fr. **trois** - něm. **drei** - litev. **trys** - stsl. **tri**

Klasifikace jazyků

Indoevropská jazyková rodina

- **Satemová** (*staroíránské **satem** = **sto***) a **kentumová** (lat. ***centum***) skupina

- **Satemová** – slovanské jazyky, baltské, indické, íránské, arménština, albánština.

Palatalizované veláry se změnily nejdříve na polozávěrové (semiokluzivní) **č** a **dž**, později na úžinové (konstriktivní) souhlásky, a to: **č** se změnilo na **š, ś, s**; **dž** na **ž, ź, z**

- **Kentumová** – řečtina, italické (románské), germánské, keltské, chetitsko-luvijské, tocharské, thrácké

Palatalizované veláry se depalatalizovaly, tj. změnily se na tvrdé **k** a **g**

- **Uralská** (mj. **ugrofinské jaz.**), **altajská**, **semito-hamitská**, **čínsko-tibetská jazyková rodina** a pod.

-
- Ide. jazyky jsou písemně doloženy až v době jejich výrazného rozrůznění, v době, kdy se po delší dobu vyvíjely samostatně
 - z období před n. l.: texty z jazykové skupiny *indoíránské, anatolské, řecké a italické*
 - ostatní jazyky jsou doloženy až v *n. l.*

Indoevropský prajazyk, indoevropština

- Většina moderních evropských jazyků pochází ze společného indoevropského jazyka.
- původní společný prajazyk, kladený do doby kolem 4000 - 3000 př.n.l., který se stal základem indoevropské rodiny jazyků.
- Jedna se však jen o takový stupeň předpokládaného jednotného stavu, který lze ukázat na základě rekonstrukci z jednotlivých indoevropských (ide.) jazyků, **ne** tedy o vlastní, skutečný jazyk

Nejstarší památky ide jazyků:

- nejstarší literární tradici má stará indičtina (Védy – brahmanské náboženské texty z 2. tis. př. n. l.)
- stará iránština (Avesta), řečtina - 9. stol. př. n. l.
- latina - 3. stol. př. n. l.
- germánské texty - 4. stol. n. l.
- slovanské texty - 9. stol.
- nejmladší jsou jazyky baltské - 16. stol.

Jazyková charakteristika indoevropštiny

- jazyk **flexivní** (tvoření slov pomocí odvozovacích morfémů, které jsou funkčně mnohoznačné),
- typologicky především **aglutinační** (všechny významové prvky, tj. koncovky, přípony, se „lepí“ na konec slova - např. v ugrofinských jazycích - finština - *dũm=talo*, v našich domech = *taloissamme*). V češtině se s tímto typem setkáváme u přípon - *dě-l-a-ti* - *dě-l-ava-ti*.
- pro substantiva se předpokládají 3 rody, 8 pádů, 3 čísla, pro verbum - imperativ, konjunktiv, minulé časy, futurum, dva rody, tři vidy - dok., nedok., stativ.

Jazyková charakteristika indoevropštiny

- indoevropština neměla písmo, a proto nejsou k dispozici žádné prameny.
- Má se za to, že sama vznikla splynutím svých předchůdců, zvl. svého předchůdce – praindoevropštiny a jazyků semitských a uralských (nostraticka teorie - Holger Pedersen, z lat. noster – náš), seskupuje jazyky ide., semitohamitské, kartvelské, altajské, uralské, dravidské, popř. bantuské).
- rekonstrukce ide. staví na pravidelných hláskových korespondencích mezi jazyky - např. se sanskrtským slovem **bhratar** souvisí řec. **phrater**, lat. **frater**, něm. **Bruder**, angl. **brother**, fr. **frere**, čes. **bratr**, tedy v ide. bylo asi ***bhrater**.

Slova praindoevropského původu:

Slova praindoevropského původu:

udržela se ve značném počtu jazyků

- matka (matъ, kmen *mater*), dcera (dъ́ti, stsl. dъš́ti, kmen *dukter*), podobně *sestra*, *bratr*, *syn*, *svekry*, *svekrev* (otec a matka manžela) atd.
- slova týkající se bydlení - domъ, dvorъ, názvy zvířat , např. *korva - kráva, (zakl. kor- označoval něco rohatého).

Diferenciace indoevropštiny

- a. větev kentumová** (latina - centum /kentum/) - 1. řecká; 2. italická (romanské j.); 3. keltská (např. stará irština, bretonština, Galové, Bojové); 4. germánská (něm., holan., flam., angl., šved., dan., norš., island., gótština - vychodogerm., vymřela); 5. tocharská; 6. illyrská (vymřelá, jejím pokračováním je albánština) 7. chetitská (Malá Asie)
- b. větev satemová** (ind. - avestské - satem) - 1. indická a iránská (indické - cikán., bengalš., sanskrt, irán. - perština, afghánština, tádžičtina aj.) 2. arménská 3. albánská 4. baltská 5. slovanská

Indoevropské jazyky

Pojem indoevropské jazyky byl zaveden roku 1813 Thomasem Youngem. V současné době mluví jazyky patřícími do indoevropské jazykové rodiny přibližně tři miliardy lidí, čímž se stávají nejrozšířenější jazykovou rodinou na světě.

Indoevropské jazyky zkoumá indoevropská srovnávací jazykověda. Za cíl si klade osvětlit vývoj jazyků jak vnější, tak vnitřní.

Indoevropština je prajazykem Indoevropanů. Je to prajazyk vědecky rekonstruovaný na základě evropských a indických jazyků jak živých i vymřelých.

Indoevropské jazyky

Indoevropskými jazyky se mluví na všech pěti světadílech, v Americe, Austrálii a Evropě jimi hovoří naprostá většina obyvatelstva, v Asii výrazná část a v Africe malá část obyvatel. Indoevropské jazyky používají převážně běloši a jejich uživatelé tvoří téměř dvě až tři miliardy lidí. Indoevropské jazyky tvoří nejpočetnější jazykovou rodinu, jak v počtu mluvících, tak i nejvýznamnější rodinu, co se týče politického významu a kulturní rozmanitosti.

Jazyky v Evropě

V Evropě žije asi 740* mil. obyvatel. 95 % hovoří indoevropskými jazyky

Státy s převahou neindoevropských jazyků:

- ❑ Maďarsko, Finsko, Estonsko – uralské jazyky (ugrofinská jazyková skupina)
- ❑ Turecko – altajské jazyky (turkická jazyková skupina)
- ❑ Malta – semitoamitské jazyky (semitská jazyková skupina)

Rozdělení indoevropských jazyků

Indické (indoárské) jazyky: hindský (se dvěma spisovnými variantami hindí a urdu), bengálský, máratský, pandžábský, gudžaratský, oriya, nepálský, sinhalský, ásamský, sindhí, cikánský (v diaspoře) aj.

Íránské jazyky: perský, tádžický, afghánský (pašto), kurdský, beludžský, osetský aj.

Tocharský jazyk je jazykem buddhistických památek, které byly nalezeny na východě Turkestánu. Tocharština pouze označuje, skutečný název samotného jazyka a uživatelů tohoto jazyka nám není znám. Písemné památky jsou psány dvěma dosti se lišícími dialekty, oba dialekty pocházejí s největší pravděpodobností z 5. – 7. století n. l. Tocharština zanikla pod přívalem turkotatarských kmenů.

Rozdělení indoevropských jazyků

Anatolské jazyky jsou názvem pro řadu indoevropských jazyků, které jsou doloženy písemnými projevy z Malé Asie z doby před počátkem našeho letopočtu. Starší vrstvu anatolských jazyků zastupuje klínové písmo a zvláštní hieroglyfická písma: hethitština, luvijština, palajština z doby 16. – 7. století př. n. l. Mladší vrstva anatolských jazyků je zastoupena písmem řecké provenience: lydština, lykijština, karština aj. Památky mladší vrstvy anatolských jazyků jsou doloženy z 6. – 4. století př. n. l. Mezi starší a mladší vrstvou anatolských jazyků existuje návaznost, a to mezi luvijštinou a lykijštinou a zdá se, že i mezi hethitštinou a lydštinou.

Rozdělení indoevropských jazyků

Slovanské jazyky: dělíme na **tři** skupiny: východní, západní a jižní. Do jižní skupiny se řadí nejstarší vývojová fáze – od 9. století staroslověnština, která u většiny Slovanů po dlouhou dobu zastávala funkci kulturního jazyka v několika lokálních variantách – církevní slovanština česká, ruská, bulharská aj. Ostatní slovanské jazyky mají své vývojové předstupně doloženy až z pozdější doby – stará chorvatština a srbština od 12. století; stará slovinština od 10. – 11. století; stará ruština, která tvořila předstupeň všech východoslovanských jazyků, od 11. století. Vývojové předstupně západoslovanských jazyků byly doloženy od 13. století – stará čeština a od 14. století – stará polština.

Rozdělení indoevropských jazyků

Baltské jazyky: V minulosti bylo území kmenů mluvících baltskými jazyky mnohem větší než území, na kterém se mluví baltskými jazyky dnes. Postupem času podlehly baltské jazyky germanizaci nebo slavizaci a dochoval se pouze jeden jazyk – pruština a stará pruština. Ostatní starší jazyky této skupiny nejsou známy. Litevština a lotyšština jsou doložené až ve své nejnovější podobě.

Keltské jazyky: irský (*spolu s angličtinou státní jazyk Irské republiky, jako dorozumívacího prostředku jej však užívá jen malá část obyvatelstva*), skotský, kymerský (velšský) a bretoňský. O keltských jazycích z doby před naším letopočtem víme velmi málo, teprve z druhé poloviny 1. tisíciletí n. l. jsou dochovány souvislé památky keltských jazyků, které od doby před naším letopočtem prodělaly složitý vývoj. Doložené keltské jazyky se skládají ze dvou podskupin: goidelské a britonské. Goidelskou jazykovou podskupinu tvoří: irština – stará, střední, nová; skotština a manxský jazyk, již vymřelý. Britonskou jazykovou podskupinu tvoří: velština – stará, střední, nová; kornština, již vymřelá; bretonština – stará a nová.

Rozdělení indoevropských jazyků

Germánské jazyky: anglický, německý, jidiš, nizozemský, frízský, afrikánský, švédský, dánský, norský, islandský a faröorský.

Románské jazyky: portugalský, španělský, katalánský, francouzský, italský, rétorománský, rumunský, moldavský a makedorumunský.

Řecký jazyk se dvěma spisovnými variantami: „čistá řečtina“ (kathareousa) a „lidová řečtina“ (démokité).

Albánský jazyk se dvěma hlavními dialekty: gegským a toskickým. Současný spisovný jazyk je založen na toskickém dialektu.

Rozdělení indoevropských jazyků

Ostatní indoevropské jazyky Malé Asie a Balkánu. Na Balkáně kromě Řeků žily i další početné indoevropské kmeny se svými jazyky, z kterých se dochovalo jen velmi málo – místní a vlastní jména, krátké nápisy a glosy. Jednalo se zde o nejméně čtyři rozlišné indoevropské skupiny – thrácké, dácké, makedonské a illyrské jazyky. Postupem času byly tyto skupiny jazyků pohlceny řečtinou a latinou. Jediný pozůstatek z nich je albánština. Kvůli nedostatku informací o starých indoevropských jazycích, nelze určit jazyk, který předcházel albánštině.

Indoevropské jazyky

S indoevropskými jazyky Balkánu souvisí patrně některé jazyky Malé Asie nepatřící k větvi anatolských jazyků, a jsou to: frygický, arménský a thrácký jazyk.

Jazyky staré Itálie. Itálie v historii byla po kulturní a jazykové stránce velmi pestrá. Na jejím území se nacházely pozůstatky nejméně devíti různých skupin. O ligurských, rétských, sikanských jazykových skupinách a jazyce picénských nápisů se někdy tvrdí, že nejsou indoevropské. Zbývá tedy pět zjevných indoevropských jazykových skupin: venetština, messapština, oskoumberština, latina, sikulština.

Rekonstruovaná soustava hlásek indoevropského jazyka

Soustava samohlásek

- Vokální systém se výrazněji neodlišoval od systému ve slovanských jazycích (**a,e,i,o,u**)
- Uplatňovala se zde **kvantitativní korelace**
Indoevropský jazyk měl ještě jednu neurčitou redukovanou hlásku – označovanou jako **šva**, která se graficky vyjadřuje jako obrácené **e** (ə). Vznikla v starším období indoevropského jazyka. Předpokládá se, že tento zvuk, tzv. **šva**, měl fonetickou povahu blízkou samohlásce **a**, proto se změnil na tento zvuk. Zvuk **šva** závisel na okolních hláskách.
- V baltoslovanském prostředí ho zaměnila střídnice **i** nebo **u**. V slovanském prostředí za krátké **i** vznikl tzv. přední jer **ь** a za krátké **u** tzv. zadní jer **ъ**.

Rekonstruovaná soustava hlásek indoevropského jazyka

- Indoevropský jazyk měl bohatý inventář **dvojhlásek**. Diftongický charakter měly nejen kombinace samohlásek vyššího stupně sonority (**a, e, o**) se samohláskami nižšího stupně sonority (**i, u**), ale také spojení s likvidami **r** a **l** a nosovými souhláskami **m** a **n** (tedy se sonorami).
- Přízvuk – dynamický, silový. Pod vlivem tohoto přízvuku zanikly samohlásky **a, e, o** v nepřízvučné poloze a došlo ke střídání **a-0, e-0, o-0**.
- Po zániku těchto hlásek v nepřízvučné poloze v dvojhláskových skupinách vzniklo slabikotvorné **i,u,r,l,m,n**.
- Změnu hlásek pod vlivem dynamického přízvuku nazýváme **ablaut**.

Pokud se však **a,e,o** redukují na **šva**, hovoříme o redukovaném stupni ablautu; pokud se tyto hlásky redukují zcela, hovoříme o nulovém stupni ablautu.

Rekonstruovaná soustava hlásek indoevropského jazyka

- Někteří jazykovědci předpokládají, že původně i samohláska o mohla vzniknout tak, že se samohláska e ocitla v nepřízvučném postavení. Tak vzniklo střídání e-o (nesu x nosím)
- Dynamický přízvuk se změnil na melodický.
- V mladším období mohla být intonace přízvučné slabiky dvojí – akutová nebo cirkumflexová.

Rekonstruovaná soustava hlásek indoevropského jazyka

Souhlásková soustava

- Příznačný je pro indoevropský jazyk bohatý inventář závěrových souhlásek (b, p, t, d, k, g)
- Indoevropština měla též aspirované závěrové (bh, ph, th, dh, kh, gh) a labializované kw, gw, gwh. Kromě toho k, g, gh mohly být měkké i tvrdé.
- Každá neznělá stála v protikladu k znělé čisté a znělé aspirované:

b	d	g	g´	gw
P	t	k	k´	kw
Bh	dh	gh	gh´	gwh

Rekonstruovaná mluvnická struktura indoevropského jazyka

- **Gramatická struktura indoevropštiny**
- Skloňování – méně pádové homonymie a synonymie

Ablativ – zvláštní pád, který označoval směr odněkud.
Například dnes máme na označení ablativních tvarů
gen. sg. o-kmenů dva základní významy:

- a) Přivlastňovací (dům mého otce)
- b) Odlukový (jdu od svého otce)
- c) Vokativ – ablaut na konci kmene (e>o) (*Jano, Jane Vajane*)

- Přídavná jména (jako podstatná jména)
- Zájmena – supletivismus – jednotlivé pády téhož zájmena se tvořily od různých kořenů. Tyto nepravidelnosti jsou patrné dodnes (já – mě/mne, my – nás)
- Slovesa – časy: přítomný, aorist, perfektum a futurum. (Syntetické tvary na rozdíl od současnosti – analytické tvary)
Gramatické tvary časů neoznačovaly jednotlivé časy v tom smyslu, jak to známe dnes, ale šlo spíše o trvání, míru, stav, dokonání nebo nedokonání děje (vid).
- Gramatické tvary se vyjadřovaly jednak koncovkami a jednak ablautovými změnami (vnitřní flexí).
- Ze slovesných rodů byly kromě aktivního děje známy tzv. *médium* – předchůdce dnešních zvratných tvarů (řec. ego legomai; luomai (luo));

■ **Slovní zásoba**

- Praindoevropská slova – vyskytují se ve většině indoevropských jazyků (**slova základního slovního fondu**, např.: **číslovky** do deseti, číslovka sto, tisíc; **rodinná pojmenování** jako mater, pater /otec, řec. atta/; názvy pro dům, ovci, vlka, psa, ženu apod.)
- **Lingvistická paleontologie** – zkoumá život lidí na pozadí života jazyka, materiální a duchovní kulturu předků našich národů. Tyto poznatky – hypotetická platnost – doplnění z archeologie

■ **Syntax**

- Využívání záporového genitivu v záporových existenciálních větách apod.

Použitá literatura

VEČERKA, Radoslav. *Základy slovanské filologie a staroslověnštiny*. 4. vyd. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1997.

ERHART, Adolf. *Indoevropské jazyky*. Praha: Academia, 1982

Genzor, Jozef. *Jazyky světa. Historie a současnost*. Brno, Lingea 2015

MACHOVEC, Milan. *Indoevropané v pravlasti aneb život našich předků podle porovnání jednotlivých jazyků*. 1. vyd. Praha: Akropolis, 2000, 127 s. ISBN 80-857-7091-1.

Použitá literatura

PUKANEC, Martin. *Od indoeurópciny k praslovančine: prehľad jazykových zmien s príkladmi v etymologickom slovníčku*. V Tribune EU vyd. 1. Brno: Tribun EU, 2010, 134 s.

BIČOVSKÝ, Jan. *Vademecum starými indoevropskými jazyky*. Vyd. 1. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2009, 278 s. ISBN 978-807-3082-871.